

Zaključno valja konstatirati da knjiga ni na koji način ne predstavlja doprinos razumijevanju kompleksne i višeslojne problematike komunističkoga pokreta, pa njezino objavljivanje treba kontekstualizirati u komercijalno motivirana očekivanja autora i nakladnika.

Vladimir Šumanović

Jasna Jeličić Radonić i Miroslav Katić, *Faros: osnivanje antičkog grada I.: U osvjet 2400. obljetnice utemeljenja*. Split: Književni krug, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu, 2015, 233 str.

Knjiga *Faros: osnivanje antičkog grada I.* znanstvena je monografija proizšla iz dugogodišnjega sveobuhvatnoga istraživanja grčke naseobine Faros na istočnoj obali Jadrana. Autorica knjige Jasna Jeličić Radonić redovna je profesorica u trajnom zvanju na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Prethodno je radila na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu, gdje je držala niz kolegija iz antičke umjetnosti, a ranije je predavala i na Umjetničkoj akademiji Sveučilišta u Splitu. Svoju je karijeru započela radom u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture (danas Konzervatorski odjel Ministarstva kulture), gdje je vodila niz arheoloških istraživanja na području Dalmacije, a dio tih radova vezan je i uz njezina istraživanja na Hvaru. Kroz višegodišnji rad na sveučilištima, profesorica je obrazovala niz studenata, bila mentorica na završnim, diplomskim i doktorskim radovima.

Autorica je započela arheološka istraživanja Farosa još 1979. godine, kada je prilikom konzervatorskih radova na crkvi sv. Ivana otkrila strukture grčkih zidova, nad čijim je ostacima podignuta ranokršćanska arhitektura. Nakon završetka započetih konzervatorskih radova, autorica je pristupila arheološkomu istraživanju susjedne parcele, tzv. Remetina vrta 1994. godine, kada joj se priključio suautor knjige Miroslav Katić. On se osobito bavio proučavanjem keramike te je 2001. godine i obranio magisterij s temom *Grčko-helenistička keramika Farosa*.

Otvaranjem sondi u Remetinu vrtu započinje desetogodišnje sustavno arheološko istraživanje. Uz otkup terena, provedena je konzervacija grčke arhitekture, dokumentacija i konzervacija pokretnoga arheološkoga materijala. Uz to, autori su sustavno publicirali niz znanstvenih radova u kojima se obrađuju pojedini nalazi.

Već godinu dana nakon otvaranja prvih sondi, autori su prezentirali javnosti dotadašnje nalaze i znanstvene spoznaje široj javnosti kroz postavljanje izložbe *Pharos – antički Stari grad* u Klovićevim dvorima u Zagrebu. Osim

znanstveno-istraživačkoga rada kojim su pratili iskopavanja, autori su kroz niz godina u svoj rad uključivali i studente te učenike organizacijom Klasičnoga seminara *Pharos, antička kultura hrvatskoga Sredozemlja* te formiranjem ljetnih konzervatorskih radionica za mozaike i keramiku, a sve kako bi mlade upoznali sa svojim radom i uz praktičan rad obrazovali nove generacije stručnjaka.

Stoga, ova knjiga koja je izašla 2015. godine u Splitu predstavlja sintezu golemoga rada koji je uložen u istraživanje i prezentaciju antičkoga grada. Kako je najavljeno već u naslovu knjige, ovo je prva u seriji knjiga koje će autori posvetiti istraživanjima i rasvjetljavanju povijesti grčke kolonije Faros. Do sada je već izašla i knjiga *Faros: grčki, grčko-ilirski i rimski novac* autora Jasne Jeličić Radonić, Hermine Göricke-Lukić i Ivana Mirnika, a očekuju se još dvije publikacije tematski vezane za Faros.

Knjiga *Faros: osnivanje antičkog grada I.* ima ukupno 233 stranice, a podijeljena je na 16 većih poglavlja s manjim podcjelinama. Poglavlja su u sažetom obimu donijeta i na engleskom jeziku, što knjigu čini dostupnom širem krugu čitatelja. Prilozi na kraju knjige sastoje se od opširnoga popisa literature koja je korištena u tekstu (u 244 opširne bilješke), zatim *Kazala geografskih pojmova* i *Kazala osobnih imena*. Posebna je vrijednost knjige iznimno bogat ilustrativni materijal. Sadržava preko 122 fotografije, 25 nacрта, 11 tlocrta, 9 rekonstrukcija, 6 crteža nalaza, 4 karte, 4 plana te prijedlog prezentacije lokaliteta. Nacrta, tlocrta i rekonstrukcije uglavnom se odnose na prikazivanje situacije na samom lokalitetu. Legende koje ih prate donesene su na hrvatskom i engleskom jeziku. Tekst je pisan po akademskim načelima suvremene znanosti. Pregledan raspored, obilje ilustracija i jednostavan izričaj knjigu čini pristupačnu studentima, ali i zainteresiranoj javnosti.

Sadržaj je podijeljen na poglavlja s podpoglavljima, a koje bi mogli konceptualno odrediti u nekoliko većih cjelina u kojima se minuciozno razrađuju pojedini segmenti urbanističke povijesti grada. U prvoj cjelini (poglavlja *Uvod, Povijesni izvori o osnivanju kolonije Parana, Pregled istraživanja Farosa*) čitatelja se upoznaje s historijatom istraživanja i povijesnim izvorima koji svjedoče o gradu (planiranju smještaja grada, grčko-ilirskom sukobu oko teritorija, imenu grada). Uz literarne izvore koji govore o osnivanju kolonije, donose se i epigrafski, koji su stavljeni u kontekst zbivanja oko osnivanja Farosa te numizmatički nalazi. Također se problematizira ime otoka i naglašava da su doseljenici Parani, od početka doseljenja upotrebljavali farsko ime za svoj grad-državu koji je obuhvaćao cijeli, otada grčki otok. Potom su u poglavlju *Pregled istraživanja Farosa* prikazani novovjekovni arhivski izvori koji ukazuju na antičke spomenike na koje su nailazili stanovnici Staroga Grada i dosezi znanstveno-istraživačkih razmatranja prije početka arheoloških iskopavanja koje je vodila Jasna Jeličić Radonić.

Nakon uvodnoga dijela slijedi drugi veliki tematski blok u kojem se detaljno iznose rezultati novih arheoloških istraživanja u Remetinu vrtu, a koji su bitno promijenili poimanje povijesti i urbanistički razvoj Farosa. Vrijeme koje se obrađuje odnosi se na osnivanje grčke kolonije Parana u 4. st. pr. Kr. S obzirom na to da su na istom mjestu pronađeni tragovi ilirskoga željeznodobnoga naselja, rana grčka arhitektura prve parske naseobine i novi trakt jugoistočnih bedema isplaniran i podignut istodobno sa stambenim blokovima, autori novu cjelinu *Arheološka istraživanja u jugoistočnom dijelu grada* započinju s poglavljem *Osnivanje ilirskog naselja*, nakon čega donose nalaze rane grčke arhitekture i spoznaje vezane za osnivanje parskog naselja u poglavlju *Prva naseobina Parana*. Nakon toga u cjelini *Jugoistočni bedemi Farosa* (podpoglavlja *Istočni bedemi i gradska vrata*, *Južni bedemi*) iznose otkrića dijelova istočnih i južnih gradskih zidina, koje su zatvarale jugoistočni kut grada, a čime je po prvi put utvrđen izvorni pravac istočnoga perimetra grčkoga grada, znatno istočnije od dotad općeprihvaćene linije. Tekst je bogato potkrijepljen fotografijama lokaliteta, tlocrtima i pogledima na pojedine segmente arhitekture (bedeme i kule). Uz nacрте u detalju redovno se donosi i krupniji plan kako bi se olakšalo praćenje teksta. Cjelina završava usporednim razmatranjem više sličnih lokaliteta i situacija u podpoglavlju *Fortifikacijska arhitektura Farosa*. Ovdje je osobito istaknut pronalazak prvih gradskih vrata usmjerenih prema farskoj *chori*, podignutih na način koji je bio uobičajen za to vrijeme.

Arheološkim istraživanjima otkriveni su ne samo novi segmenti jugoistočnih bedema, nego i znatni urbanistički zahvati unutar grada. S tim u vezi u sljedećoj tematskoj cjelini s naslovom *Stambeni blokovi* razrađuje se problematika istražene stambene arhitekture kroz podpoglavlja *Prvi stambeni blok*, *Drugi stambeni blok* i *Ulica između stambenih blokova*. Zatim slijedi sintetsko poglavlje *Stambena arhitektura Farosa*, gdje je usporedbom sa sličnim koncepcijama planiranja gradova na području Srednjega Jadrana (Isa, Tragurij, Epetij, Resnik) pokazano kako dosad otkriveni i istraženi stambeni blokovi u jugoistočnom dijelu Farosa mogu biti polazište za proučavanje urbanizma grčkih polisa na Srednjem Jadranu.

Prikaz kompleksnoga urbanističkoga razvoja grada donosi se u cjelini *Planiranje grada i formiranje novog urbanizma Farosa*, koje se sastoji od podpoglavlja *Položaj grada*, gdje je lokalitet prikazan u kontekstu prirodnoga okruženja i unutarnje gradske organizacije. Zatim slijede podpoglavlje *Hippodam* i urbano planiranje te *Pitagorejska načela urbanog planiranja*, gdje su pregledno i sustavno prikazana razvojna misao i temeljna filozofska načela kojim su se vodili grčki kolonisti u određivanju i planiranju grada. Nakon toga širokoga prikaza koncepta pokazano je kako su ista načela vrijedila i kod izgradnje Farosa, u podpoglavlju *Urbanistički plan Farosa*. Na ovom mjestu donijet je i novi prijedlog urbanističkoga plana Farosa, obrazložen u tekstu i prikazan na

nacrtu, a temeljen na provedenim istraživanjima na više mjesta u gradu. Taj je prijedlog izvanredan znanstveni doprinos za razumijevanje urbanističke slike grada te čvrsto polazište za buduća istraživanja. Naposljetku je razmotrena i *Pomorska orijentacija grada* u istoimenom podpoglavlju.

Nakon toga je obrađena numizmatička problematika u poglavlju *Rane emisije farske kovnice* kroz podpoglavlja *Novac Parosa – predložak prvih farskih emisija tipa Demetra/jarac*, *Farske emisije tipa Perzefona/jarac*, *Farske emisije tipa Zeus/jarac*, *Katalog novca*. Osnovna tipologija i kronologija farskoga novca postavljena je na kraju XIX. stoljeća. Na tom mjestu, nakon više od sto godina, a zahvaljujući novim nalazima novca, osobito onim u kontekstu grčke arhitekture i stratigrafije kulturnih slojeva na lokalitetu Remetin vrt, izvršena je revizija starijih nalaza i uspostavljena jasnija kronologija ranih emisija farske kovnice.

Donijet je i poseban osvrt na likovne prikaze na farskom novcu u poglavlju *Htonska božanstva na novcu Farana*. Naime, pomnom analizom prikazanih božanstava, uz studiozan prikaz njihove uloge u grčkom, napose parskom religijskom krugu, iznosi se utemeljen zaključak o vjerovanju farskih doseljenika: “Božanstva prikazana na ranim serijama novca u novoj naseobini neosporno pokazuju štovanje istih kultova koje su kolonisti preuzeli od svoje metropole.” S obzirom na to da su kod nas rijetki takvi pristupi osvjetljavanju iznimno važnoga, religioznoga aspekta svakodnevnoga života, ovo je poglavlje dragocjen prilog u cjelokupnomu poimanju religioznosti grčkih polisa na našim obalama.

Naposljetku, iznesen je osvrt na radionice keramike i purpura (poglavlja *Tragovi keramičke proizvodnje*, *Radionica purpura*) koje su pripadale radnim prostorima grčkih kuća, a čime se nadopunjuje cjelovitost urbanističke slike grada. Knjiga završava *Zaključnim razmatranjem*, u kojem je ukratko iznesen cjelokupan pregled obrađene problematike.

S obzirom na kompleksnost istraživanja i problematike koja je obrađena u knjizi, nema dvojbe da su ovom knjigom autori Jasna Jeličić Radonić i Miroslav Katić autori više nego uspješno okrunili svoj višegodišnji znanstveno-istraživački i terenski rad na antičkom lokalitetu objedinjujući na jednom mjestu znanja iz arheologije, povijesti i povijesti umjetnosti, nadopunjenih bogatim konzervatorskim iskustvima. U knjizi se kroz konkretne nalaze dokumentira i osvjetljava najstarija povijest Farosa, a istovremeno pruža i čvrsta podloga za druga urbanistička istraživanja grčkih polisa na Srednjem Jadranu.

Ana Torlak